

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні»: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/42544>
2. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 р. № 4гн (із змінами, внесеними наказом Генерального прокурора України від 26 липня 2013 р. № 4гн-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
3. Чернушенко А.В. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчим суддею / А.В. Чернушенко, М.В. Приндюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apcourtkeiv.gov.ua/apcourtkeiv/uk/publish/article/98401?jsessionid=18E6D81915075301729EE2942C0E64F6>

ШАРКОВА А. М.,
аспірант кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.131.5

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАТРИМАНОВОГО
ЗАСОБАМИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ**

Стаття присвячена окремим питанням забезпечення прав затриманого засобами судового контролю. Досліджено проблеми законодавчої регламентації процедури реалізації конституційного права кожного на оскарження свого затримання, проведено аналіз механізму забезпечення прав затриманого засобами судового контролю та запропоновано шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *забезпечення прав затриманого, засоби судового контролю у кримінальному провадженні, право на оскарження затримання, реалізація права на оскарження затримання.*

Статья посвящена отдельным вопросам обеспечения прав задержанного средствами судебного контроля. Исследованы проблемы законодательной регламентации процедуры реализации конституционного права каждого на обжалование своего задержания, проведен анализ механизма обеспечения прав задержанного средствами судебного контроля, предложены пути совершенствования уголовного процессуального законодательства с целью обеспечения прав задержанного в уголовном производстве.

Ключевые слова: *обеспечение прав задержанного, средства судебного контроля в уголовном производстве, право на обжалование задержания, реализация права на обжалование задержания.*

The article deals with ensuring the individual rights of the detainee by the means of judicial control. The article examines the problems of the legislative regulation of procedures of the realization of the constitutional right of any individual to appeal detention. It is made the analysis of the mechanism of ensuring the rights of the detainee by the means of judicial control and it is proposed the ways to improve the criminal procedural law in order to ensure the rights of the detainee in a criminal proceeding.

Key words: *ensuring the rights of the detainee, means of judicial control in criminal proceedings, right to appeal the detention, realization of the right to appeal against detention.*

Вступ. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються Конституцією України найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком кожної правової держави.

Однак визнання на конституційному рівні людини та її прав і свобод найвищою соціальною цінністю держави не завжди означає безумовне та ефективне забезпечення цих прав і свобод на практиці. Конституційні гарантії прав людини повинні бути забезпечені шляхом створення дієвого, ефективного та реально функціонуючого механізму їх реалізації. Рішучі кроки України у напрямку демократичних відносин, орієнтація на загальноєвропейські та міжнародні стандарти забезпечення прав людини, розбудова державної незалежності вимагають створення належних механізмів забезпечення реалізації та гарантування охорони й захисту прав людини.

Проблемам правової регламентації затримання були присвячені численні наукові дослідження таких правознавців, як В. Вапнярчук, В. Григор'єв, І. Гуткін, Ю. Грошевий, А. Дубинський, В. Маляренко, І. Петрухін, М. Погорецький, В. Трофименко, О. Шило. Питанню забезпечення прав особи присвячені праці таких учених: А. Благодир, Д. Василенко, С. Вікторський, Л. Грабовський, А. Кістяківський, В. Коновалова, О. Кучинська, В. Маринів, М. Розін, І. Фойницький, О. Шило, М. Шумило. Окремих проблемам оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування присвячені роботи А. Тумаянц, І. Заболотного, В. Маляренка, В. Лазарева, О. Сапіна, С. Пшенічка.

Постановка завдання. Попри значну кількість опублікованих робіт невіршеними залишаються деякі питання забезпечення прав затриманого саме засобами судового контролю відповідно до положень КПК України, прийнятого у 2012 р. Поступ вітчизняного кримінального процесу до демократичних стандартів є більш ніж очевидним, але в контексті цього розвитку заслуговує на детальну увагу кримінальний процесуальний механізм забезпечення права кожного затриманого на оскарження до суду свого затримання. Враховуючи зазначене, метою цієї статті є дослідження проблем законодавчої регламентації процедури реалізації права кожного на оскарження свого затримання, аналіз механізму забезпечення прав затриманого засобами судового контролю та визначення шляхів удосконалення законодавства у сфері забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Питання щодо забезпечення прав і свобод людини, складовою частиною якого є забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні, у сучасних умовах є однією із найважливіших проблем внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав світу, адже саме рівень захищеності та забезпечення прав особи, а також наявність реально діючих механізмів для їх реалізації є тими критеріями, за якими визначається рівень демократичного розвитку держави і суспільства.

Сам термін «забезпечення прав» дуже часто використовується як науковцями, так і українським законодавцем. Проте у науковій літературі панує множинність підходів до визначення та розуміння поняття «забезпечення прав людини» в залежності від критеріїв його поділу на складові компоненти та залежно від характеру взаємозв'язку категорій «забезпечення», «охорона» та «захист» прав людини. П. Рабінович, В. Демиденко, О. Домбровська, К. Горностай та А. Олійник дотримуються схожих точок зору стосовно визначення поняття забезпечення прав людини.

Так, П. Рабінович зазначає, що забезпечення прав і свобод людини передбачає створення умов для їх здійснення, що включає такі елементи (напрями) державної діяльності: сприяння реалізації прав та свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання, профілактики правопорушень); захист прав та свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягання винних осіб до юридичної відповідальності) [1, с. 250]. В. Демиденко вказує на те, що забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком української держави з цілеспрямованої діяльності щодо сприяння реалізації прав і свобод людини та громадянина, їх охорони і захисту [2]. О. Домбровська під забезпеченням конституційних прав і свобод людини розуміє діяльність зі створення сприятливих умов, охорони та захисту названого права [3, с. 13]. К. Горностай наголошує на тому, що забезпечення чи відновлення порушеного суб'єктивного права компетентними органами чи самим суб'єктом цього права є захистом прав і свобод людини [4, с. 51].

А. Олійник дає більш ширше визначення поняття і під забезпеченням конституційних прав і недоторканності людини та громадянина в Україні розуміє створення сприятливих умов для їх здійснення, охорону, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян шляхом здійснення матеріальних і процесуальних юридичних засобів [5, с. 153].

О. Кучинська слушно наголошує на тому, що механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження знаходиться у прямій залежності від належного регулювання правових відносин за допомогою норм, які, наприклад, юридично закріплюють правовий та процесуальний статуси учас-

ників кримінального провадження; від правозастосовної діяльності, що є основною формою реалізації норм процесуального права; а також від безпосередньої реалізації норм права [6, с. 22-23]. А отже, забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні досягається не тільки завдяки проголошенню та існуванню системи гарантій, а й завдяки досконалості правового регулювання механізму реалізації проголошених гарантій прав затриманого.

Зрозуміло, що для реалізації будь-ким з учасників кримінального провадження, в тому числі і затриманим, свого процесуального статусу взагалі та, наприклад, права на оскарження до суду незаконного затримання зокрема самих норм, які цей статус або право закріплюють, буде замало. Для цього необхідним є одночасне функціонування механізмів його реалізації, захисту, а також охорони від порушень.

Будь-яке право, яке є у однієї особи, передбачає наявність обов'язків у іншої або інших осіб. Права людини забезпечують нормальне існування і розвиток людини в цивілізованому суспільстві і передбачають наявність обов'язків, в першу чергу, у єдиного офіційного представника суспільства – держави. Ці обов'язки різні: іноді держава повинна не втручатися сама і забезпечити невтручання інших у процес реалізації людиною свого права, а іноді – створити спеціальний механізм реалізації права. І від того, наскільки успішною є діяльність держави на цьому поприщі, залежить і визнання її цивілізованою та демократичною [7].

Так, ст. 29 Конституції України задекларовано право кожного затриманого у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Відповідно, для того, щоб це право не залишалось декларацією, український законодавець повинен створити механізм його належної реалізації. З урахуванням конституційних засад, завдань кримінального провадження, визначених КПК України, та практики Європейського суду з прав людини механізм реалізації права кожного затриманого на оскарження в суді свого затримання має здійснюватися за допомогою засобів судового контролю.

Варто згадати, що ст. 106 КПК України 1960 р. було чітко передбачено, що у разі оскарження затримання, скарга затриманого негайно надсилалася начальником місця попереднього ув'язнення до суду. За результатами розгляду скарги підозрюваного суддя виносив постанову про законність затримання чи про задоволення скарги і визнання затримання незаконним, а на постанову судді могла бути також подана апеляція. Ст. 24 КПК України 2012 р. задекларовано, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом. Однак, на відміну від старого кримінального процесуального закону України, чинним КПК не визначено такого порядку, як і не визначено, до кого, в який спосіб та термін має звертатись затримана особа з вимогою перевірити обґрунтованість затримання, що вказує на прогалину у кримінальному процесуальному законодавстві та відсутність належного кримінального процесуального механізму реалізації права кожного затриманого на оскарження до суду свого затримання.

Натомість Конституційний Суд України ще у своєму рішенні від 30 січня 2003 р. [8] наголошував на тому, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Право на ефективний засіб захисту передбачено також Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 2), Загальною декларацією прав людини (ст. 8) та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 13).

На необхідності запровадження дієвого та ефективного механізму судового контролю за забезпеченням прав учасників кримінального провадження, в тому числі і затриманого, наголошує і Європейський суд з прав людини (далі – Суд) у своїх рішеннях. Так, наприклад, У справах «Моорен проти Німеччини» (Рішення від 9 липня 2009 р. у справі «Mooren v. Germany» за заявою № 11364/03), «Ракевич проти Росії» (Рішення від 28 жовтня 2003 р. у справі «Rakevich v. Russia» за заявою № 58973/00) Суд наголошує на тому, що п. 4 ст. 5 Конвенції передбачається право затриманих осіб активно вимагати перевірки судом правомірності їх затримання. У справі «Меріт проти України» (Рішення від 30 березня 2004 року у справі «Merit v. Ukraine» за заявою № 66561/01) Суд вказав на необхідність «з'ясувати, чи міг бути судовий контроль ефективно здійсненим у справі і чи був він доступним, а не просто теоретичним чи ілюзорним». До того ж, як наголошує Європейський суд з прав людини, п. 4 ст. 5 Конвенції вимагає, в першу чергу, наявність незалежного правового засобу, за допомогою якого особа, яка утримується, має можливість негайно постати перед суддею, який визначить законність триваючого утримання (Рішення від 8 листопада 2005 р. у справі «Gorshkov v. Ukraine» за заявою № 67531/01).

І таким «незалежним правовим засобом», на нашу думку, повинен бути кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав затриманого засобами судового контролю.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки право на оскарження процесуальних рішень дій чи бездіяльності на досудовому розслідуванні та необхідність судового контролю за забезпеченням прав учасників кримінального провадження, безперечно, визнається правознавцями в якості невід'ємного диспозитивного права учасника кримінального провадження, спрямованого на відновлення порушених прав та законних інтересів шляхом звернення до представника судової влади (слідчого судді) як

до незаангажованого відомчими інтересами арбітра у вирішенні кримінального процесуального конфлікту [9, с. 335]. Так, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності на досудовому розслідуванні є невід'ємним правом людини, яке має бути забезпечено не лише за допомогою нормативного закріплення, а й під час безпосереднього провадження досудового розслідування [9, с. 334]. Як слушно зазначає В. Маляренко, захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання зацікавленим особам можливості оскаржити до суду окремі процесуальні дії (бездіяльність) та рішення посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування [10, с. 131]. А. Тумаянц наголошує на тому, що оскарження на досудових стадіях кримінального провадження виступає гарантією реалізації конституційних прав і законних інтересів осіб, залучених в орбіту кримінального процесу [11, с. 774].

В якості ще одного засобу судового контролю за забезпеченням прав затриманого, на нашу думку, повинен виступати інститут автоматичної судової перевірки підстав та законності затримання особи з метою того, щоб забезпечення прав затриманого засобами судового контролю не ставилися у виключну залежність від попереднього подання скарги чи заяви затриманою особою, якщо вона не здатна цього зробити самостійно в період 60 годин перебування поза судовим контролем до моменту представлення її до слідчого судді для перевірки законності та обґрунтованості затримання.

Як зазначають автори Посібника Європейського суду з прав людини та Ради Європи, згідно зі ст. 5 Конвенції про захист прав та основоположних свобод [12, с. 8-9] судовий контроль за затриманням повинен бути автоматичним і не може залежати від попередньої заяви затриманої особи (Рішення від 3 жовтня 2006 р. у справі «McKay v. the United Kingdom» за заявою № 543/03; Рішення від 1 липня 2008 р. у справі «Varga v. Romania» за заявою № 73957/01; Рішення від 30 вересня 2009 р. у справі «Viorel Burzo v. Romania» за заявою № 75109/01). Автоматичний характер судового контролю необхідний для досягнення мети цього положення, оскільки особа, яка, наприклад, була піддана жорстокому поводженню, може бути нездатна подати заяву до суду про перегляд правомірності її ув'язнення. Це так само стосується й інших вразливих категорій арештованих, наприклад, осіб з психічними розладами або осіб, які не володіють мовою, якою спілкується посадова особа, наділена судовою владою (Рішення від 3 жовтня 2006 р. у справі «McKay v. the United Kingdom» за заявою № 543/03; Рішення від 18 червня 2008 р. у справі «Ladent v. Poland» за заявою № 11036/03).

У рішенні «Т.В. проти Мальти» («T. W. v Malta» від 25 квітня 1999 р.) Суд наголосив на тому, що «... Здійснювати судову перевірку підстав для тримання під вартою треба не тільки негайно, але й автоматично. ... Не можна її ставити в залежність від попереднього подання заяви утримуваної особи. Така вимога не тільки б змінила характер передбаченого в пункті 3 статті 5 захисту, який не є тотожним тому, що встановлює пункт 4 статті 5, і гарантує право ініціювати провадження з метою перевірки правомірності тримання під вартою в судовому порядку ... Вона могла б навіть позбавити сенсу гарантію, передбачену пунктом 3 статті 5 – оборонити особу від довільного позбавлення волі, забезпечивши обов'язковість незалежного судового погляду за актами позбавлення волі...» [13, с. 79].

Так само, у справі «Міропенко і Мартенко проти України» (рішення від 10 березня 2010 р. у справі «Mironenko v. Ukraine» за заявою № 4785/02) Суд, підтримуючи свою позицію, повторив, що «пункт 3 статті 5 Конвенції гарантує особам, затриманим або взятим під варту за підозрою у вчиненні злочину, захист від свавільного чи безпідставного позбавлення свободи. Пункт 3 статті 5 Конвенції має на меті забезпечення негайного й автоматичного судового контролю за затриманням особи поліцією чи адміністративним затриманням, здійсненого відповідно до підпункту «с» пункту 1 статті 5 Конвенції (див. рішення у справі «Гаркманн проти Естонії» («Harkmann v. Estonia», заява № 2192/03, п. 36, рішення від 11 липня 2006 року, з наведеними посиланнями)».

Висновки. Враховуючи наукові дослідження видатних правознавців, практику Європейського суду з прав людини, міжнародні та національні стандарти забезпечення прав людини, наголошуємо на тому, що судовий контроль за забезпеченням прав затриманого має бути ефективним і доступним, а не просто теоретичним та ілюзорним. Механізм судового контролю за забезпеченням прав затриманого повинен бути таким, що забезпечує правомірну реалізацію прав затриманого у кримінальному провадженні, і передбачати такі процесуальні засоби, які були б здатні створити умови для реалізації прав затриманого.

Звісно, що звернення до суду для захисту конституційних прав затриманого безпосередньо на підставі ч. 3 ст. 8 Конституції України гарантується, проте однією із безумовних умов успішного виконання завдань кримінального судочинства є реальне та ефективне функціонування засобів судового контролю за забезпеченням прав затриманого у кримінальному провадженні та, відповідно, їх нормативне закріплення на рівні кримінального процесуального закону. Адже, як слушно зазначає С. Пшенічко, саме на реалізацію завдання з охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження спрямована також і засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, а також регулятивні норми, що регламентують оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під

час досудового розслідування, розгляд та вирішення цих скарг є важливою гарантією охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [14, с. 1].

Із метою ефективного забезпечення прав затриманого засобами судового контролю, на нашу думку, український законодавець повинен насамперед створити кримінальний процесуальний механізм реалізації права кожного затриманого на оскарження до суду свого затримання, а також інститут автоматичної перевірки засобами судового контролю підстав та законності затримання, що не залежатиме від попередньої скарги або заяви затриманої особи. Для цього уявляється необхідним передбачити у чинному КПК України окрему норму, яка б передбачала наступне: 1) обов'язок начальника місця попереднього ув'язнення негайно надіслати до слідчого судді протокол затримання і, відповідно, обов'язок слідчого судді негайно перевірити підстави та законність затримання; 2) обов'язок начальника місця попереднього ув'язнення у разі оскарження затримання до суду негайно надіслати скаргу затриманого до суду; 3) строк розгляду слідчим суддею такої скарги; 4) обов'язок слідчого судді за результатами розгляду скарги винести постанову про законність затримання чи про задоволення скарги і визнання затримання незаконним; 5) обов'язок слідчого судді надіслати копію постанови за результатами розгляду скарги затриманому, прокурору, начальнику місця попереднього ув'язнення; 6) право прокурора або особи, щодо якої прийнято рішення, подати апеляцію на постанову слідчого судді, яка не зупиняє виконання постанови слідчого судді.

Список використаних джерел:

1. Рабінович П., Хавронюк М. Права людини і громадянина : Навчальний посібник. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
2. Демиденко В. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В. Демиденко. – К., 2002. – 16 с.
3. Домбровська О. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005.
4. Горностай К. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять // Держава і право : Зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2001. – Вип. 12. – С. 51–55.
5. Олійник А. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монограф. – К., 2008.
6. Кучинська О. Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Кучинська О. – К., 2013. – 460 с.
7. Лищина И. Международные механизмы защиты прав человека / И. Лищина, Л. Завадская. – М. : Национальный фонд поддержки демократии (США), АВА/СЕЕЛТ. – 57 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.
9. Заболотний І. Судовий контроль та прокурорський нагляд у механізмі забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності на досудовому розслідуванні / І. Заболотний // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 334–338.
10. Маляренко В. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монограф. / Маляренко В. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
11. Тумаянц А. Суб'єкти оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування (за КПК України 2012 р.) / А. Тумаянц // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 769–776.
12. Европейский Суд по правам человека. Руководство по применению статьи 5. Прав на свободу и личную неприкосновенность (статья 5 Конвенции) / Совет Европы // Европейский Суд по правам человека., 2012. – 50 с.
13. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес : [посібник] / Дж. Макбрайд ; [пер. Д. Шкрюба] ; Рада Європи, Ген. директорат з прав людини і прав. питань. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.
14. Пшенічко С. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / Пшенічко С. – Одеса, 2014. – 20 с.

